

A TÖRÉSVONAL FOGALMA A POLITIKATUDOMÁNYBAN* MAGYARORSZÁG

Róna Dániel

(a BCE Politikatudományi Doktori Iskolájának doktoranduszhallgatója)

ÖSSZEFOGLALÓ

A törésvonal a politikatudomány egyik leggyakrabban használt, ám talán legkevésbé definiált fogalma. Ez a tanulmány egy saját koncepció megalkotásával kíván hozzájárulni a törésvonal-irodalomhoz.

A dolgozat első részében a törésvonal-elméletet áttekintve megpróbáltam a különböző irányzatokat a logikájuk, a definíciójuk és a szavazói magatartáshoz való kapcsolódásuk alapján csoportosítani. A második részben az általam legfontosabbnak tartott műveket vetettem kritikai elemzés alá, és ez alapján alkottam meg a saját koncepciómat. Párhuzamosan két irányból közelítettem meg a problémát, alulról – a szavazók felől –, és felülről – a pártok felől. Bartolini és Mair elemzési keretét átvéve háromszintű (empirikus, normatív és szervezeti szint) törésvonal-definíció mellett döntöttem, ugyanakkor a részletekben több ponton eltértem a szerzőpáros koncepciójától, mivel véleményem szerint az nem a mai társadalomszerkezetnek megfelelően lett kialakítva.

KULCSSZAVAK ■ politikai szociológia ■ törésvonal ■ háromelemes definíció
■ oszloposodás (dealignment, realignment)

A politikatudomány fogalomkészlete bizonyos szempontból két csoportra osztható. A politológia régi – 1920-as, 30-as évekbeli neopozitivistá fordulata előtti (Lánczi, 2005) – fogalmainak jelentése térben és időben változik (például állam, legitimitáció, demokrácia, hatalom); az új, fordulat utáni kifejezések azonban már egy meghatározott koncepció szerint jöttek létre, jelentésük egy adott mű, szerző alapján pontosan nyomon követhető. Almond és Verba munkájából tudjuk, hogy mit jelent a politikai kultúra, a korporativizmus fogalmát Scmitter ideáltípusához szoktuk kötni, a többségi és a konszenzusos demokrácia pedig Lijphart „szabadalma”. Általában tehát a neopozitivistá, behaviorista

* Ez a tanulmány a szakdolgozatom elméleti részének átdolgozott változata. A szakdolgozatban az itt közölt elméleti keret mellett egy empirikus elemzés található a magyarországi törésvonalakról. (Róna Dániel [2008]: *Törésvonalak Magyarországon*. Szakdolgozat, BCE Politikatudományi Intézet.)

fordulat óta az első, vagy a leghíresebb politikatudós vált fogalomalkotóvá az adott területen.

A törésvonal fogalma egyértelműen ez utóbbi kategóriába tartozik, jelentése mégis éppúgy bizonytalan és változó, mint az első csoporté. Lipset és Rokkan 1967-es *Cleavage Structures, Party System and Voter Alignments* című tanulmányukban vezették be a kifejezést. A klasszikus cikk nemcsak a törésvonal-elmélet, hanem a politikatudomány egyik legismertebb műve, azonban a szerzőpáros – mint azt be fogom mutatni – nem dolgozott ki olyan definíciót, amely minden későbbi kutatónak iránytűként szolgált volna. Lipset és Rokkan elmulasztotta azt a lehetőséget, hogy – mint a terület alapító atyái – megalkossanak egy, az empirikus elemzés során jól alkalmazható, termékeny koncepciót. Itt nemcsak egyszerűen egy elméleti konstrukció pontatlanságáról, hanem az operacionalizálás hiányáról van szó. Az, hogy milyen változókat alkalmazunk a vizsgálat során, annak a függvénye, hogy a definíció alapján mit tartunk törésvonalnak.

Ebből a szempontból különösen szembeszökő a fogalom konkrétumokat nélkülöző, bizonytalan meghatározása. A törésvonal az egyének mikroszintű döntéseihez makromegközelítésben ad magyarázatot, nem az egyén saját döntéseit, hanem a környezet, a társadalmi csoport egyénre gyakorolt hatását vizsgálja. A törésvonalak „azok a kritériumok, amelyek alapján egy társadalom politikailag fontos csoportokra és alcsoportokra osztható” (Bogdanor, 2001: 543). Egy olyan *konfliktus*, amely csoport-hovatartozás alapján megosztja, elválasztja a szemben álló feleket. A konszenzus azonban itt véget is ér. Hogy kiket és hogyan választ el, azt már a legtöbb kutató a saját szája íze szerint szokta meghatározni.

Mit lehet ebben a helyzetben tenni? Egyértelmű definíció híján véleményem szerint a törésvonalal foglalkozó kutató nem tehet mást, mint azt, hogy megvizsgálja az eddigi megközelítéseket, és valamilyen szempont alapján választ közülük egyet vagy pedig megalkot egy sajátot. Ennek megfelelően fogok eljárni ebben a tanulmányban. Az első fejezetben részletesen, történeti mélységben, a különböző irányzatok szerint csoportosítva fogom bemutatni a legfontosabb szerzőket. Talán nem fölösleges előre felhívni a figyelmet arra, hogy az elmélet áttekintésének fő akadálya az a tény, hogy nemcsak egységes, elfogadott törésvonal-definíció, hanem kikristályosodott, egzakt törésvonal-elmélet sincsen a szakirodalomban. Ahogy az egyik leghíresebb magyar kutató állítja, a törésvonal-elmélet nem más, mint „néhány szabatos állítássá nem érlelt metafora tekintélyérvekkel szentesített, szájhagyomány útján terjedő gyűjteménye” (Tóka, 1998: 12). Míg az első fejezet leíró jellegű lesz – az elméleti áttekintés során értékelésre, normatív szempontok bevonására nem vállalkozom, ez a rész a különböző elméletek interpretációjában merül ki –, addig a másodikban normatív elemek is helyet kapnak, meghatározott szempontok

szerint fogom véleményezni az egyes irányzatokat. Ez alapján javasolok majd egy – az eddigiektől eltérő – definíciót a törésvonalak vizsgálatához.

TÖRÉSVONAL-ELMÉLET

A dolgozat gondolatmenetének a kiindulópontja tehát a törésvonal-elmélet lesz. Az első szempont, amelyre koncentrálok a szakirodalom áttekintésekor az, hogy melyik szerzőnek milyen törésvonal-koncepciója van, mit tekint annak, és mit nem, pontosan milyen definíciót alkalmaz.

Ha azonban meg akarjuk érteni, hogy mit is jelent igazából a törésvonal, nem szabad megelégednünk a definíció pusztá ismeretével. Tudnunk kell azt is, hogy milyen törésvonalak vannak, és milyen alapvető fogalmak, tézisek léteznek ezen a területen. A különböző kutatók milyen logika alapján vizsgálták a területet, és milyen következtetésekre jutottak. A definíciók nem légyüres térben születtek. Ha a pártokat vizsgálnám, akkor a szűk definíción kívül ismertetni kellene azok funkcióit, történelmüket, fejlődésük szakaszait, fajtáit. Ugyanígy igyekszem majd bemutatni az elmélet legfontosabb pontjait, szerzőinek leghíresebb munkáit. Egy hármass elemzési egységet fogok alkalmazni: a különböző megközelítések logikájának ismertetése után rátérek arra, hogy az adott definíció szerint milyen törésvonalak létezhetnek, végül pedig megvizsgálom a koncepcióval összhangban lévő szavazói viselkedést. Ezek együtt alkotják tehát a második szempontot. A fejezet végén kísérletet teszek egyfajta konklúzió megfogalmazására az elmélettel kapcsolatban.

Lipset és Rokkan klasszikus munkája

A törésvonal-elmélet egyetlen közös nevezője, hogy valamennyi tanulmány hivatkozik *Lipset és Rokkan* klasszikus munkájára. A tanulmány egyik legfontosabb jellemzője a *historicitás*. Rengeteg történelmi párhuzam, példa található benne, a szerzőpáros véleménye szerint időbeli összehasonlítás nélkül nem lehetne megérteni a mai eseményeket.

A történelem határozta meg a mű egyik leghíresebb tételének számító *négy törésvonalat* is. A *többségi és kisebbségi kultúra* ellentéte – ma ez etnikai konfliktusként írható le – szoros összefüggésben áll a reformációval. Az „államalkotó” nemzet és a perifériára szorult (elnyomott) kisebbségek ellentétét tipikusan a nemzeti nyelv vagy latin nyelv, illetve az államvallás dominanciájának kérdése váltotta ki. Az *állam–egyház* konfliktus (ma vallási, vallásossági különbség) tárgya a tömegoktatás ellenőrzése volt. A következő törésvonal a *mezőgazdasági termelők és az ipari vállalkozók* között húzódott meg eredetileg, a tét az agrártermékek vámjá és az ipari vállalkozás szabadsága feletti kont-

roll volt, a későbbiekben ezt már város–vidék konfliktusként jellemezhetjük. A negyedik törésvonal a *munkások és a munkaadók* (tőkésék) ellentéte, amely a szerzőpáros véleménye szerint sok tekintetben a legerősebbnek és a legmeghatározóbbnak bizonyult. Az első két konfliktus a nemzeti forradalmak idején bontakozott ki, a harmadik és a negyedik pedig az ipari forradalom terméke.

A törésvonalaknak két dimenziója van: *területi-kulturális és funkcionális*. A munkás–tőkés és az állam–egyház konfliktus funkcionális, míg a többségi–kisebbségi kultúra és a város–vidék ellentét területi. A területi dimenzió tétje a politikai rendszer egésze (szervezete, céljai) fölötti ellenőrzés. A funkcionális dimenzió két végén két különböző típusú konfliktust találunk: az egyik érdek alapú ellentét, ahol a törésvonal alapját „speciális nyereségek és veszteségek” képezik; a másik ideológiai konfliktus, amely az „emberi sorsok és a történelem értelmezéséről, erkölcsi meggyőződésről” szól, eszerint a tagság egy „24 órás elkötelezettség” (Lipset–Rokkan, 1967: 11). Óriási különbség van a két meghatározás között.

Látható tehát, hogy a törésvonalak eltérő történelmi kulcsidőszakokban jöttek létre, más volt a célja a szembenálló feleknek, és különbözik a konfliktusok jellege, még egy dimenzió (funkcionális) belül is. Ennek tudható be, hogy *nem találunk a műben explicit, egységes definíciót* (hasonló véleményen van: Colomer–Puglisi, 2005: 503; Deegan–Krause, 2007: 538). *Csak következtethetünk* arra – a gondolatmenet logikájából és helyenként egyes törésvonalakra vonatkozó megfogalmazásokból –, hogy a szerzőpáros mit is értett a ‘törésvonal’ szó alatt. Noha a tanulmány elemzésének tárgya a társadalmi csoportok *ideológiája és mobilizációs képessége* is, ezek *mégsem kötődnek* közvetlenül a *törésvonal fogalmához*. A mű alapvető logikája szerint a törésvonalak csak a társadalom szerkezetében meglévő – politikailag releváns – különbségeket jelentik, és nem vonatkoznak a másik két elemre: „A törésvonalak nem jelentenek automatikusan pártok közötti ellentéteket.” (Lipset–Rokkan, 1967: 26). A pártok formálták a társadalmi törésvonalakat (*social cleavages*) politikai konfliktussá: érdekartikulációval, szövetségek kötésével, szervezeti hálózat megteremtésével, az ellentét gyengítésével vagy felnagyításával. A pártok feladata tehát, hogy a politikai rendszer külső determinánsaként megjelenő törésvonalat politizálttá tegyék, átfomálják.¹

A törésvonal jelentésének vizsgálata után a mű két rendkívül híres tézisést kell még górcső alá vennünk, mert szükségesek lesznek a későbbi irányzatokkal való összehasonlítás során. Az első ilyen klasszikus állítása a tanulmánynak az úgynevezett oszloposodás (*pillarization*, hollandul *Verzuiling*).² Az „oszlopok” nem több törésvonal egybeesését, hanem az egyes *törésvonalak elmélyülését* jelentik. Erre a jelenségre Hollandia az 1950-es években a legeketlétansabb példa: a társadalom egy római katolikus, egy protestáns, egy kálvinista és egy – szekuláris – nemzeti-liberális oszlopra bomlott. Az egyes szektoroknak külön világuk volt: a tagjaik az élet szinte minden területén elkülönültek: más újsá-

gokat olvastak, más szervezetekhez tartoztak, más vallást gyakoroltak, mint a többi „oszlop” tagjai. Ezzel biztosították a társadalom más szegmenseinek hatásaitól való védelmet, a teljes hűséget a sajátjukhoz, és természetesen a szavazatot a saját pártjukra.³

Talán még ennél is nagyobb hatást váltott ki azonban Lipset és Rokkan *befagyási hipotézise* (*frozen party systems*). Eszerint Nyugat-Európában „az 1960-as évek pártrendszerei – kevés, de jelentős kivételtől eltekintve – az 1920-as évek törésvonal-szerkezetét tükrözik” (Lipset–Rokkan, 1967: 50 – kiemelés az eredetiben). A 60-as évek legfontosabb pártjai ugyanazok a pártok, mint amelyek a két világháború között voltak meghatározóak. Nem történt komoly átrendeződés a pártok közötti erőviszonyokban, egyfajta kontinuitásról beszélhetünk a két időszak között. Ugyanúgy a történelem és a törésvonalak alakítják a pártrendszert, mint az első világháború után, a törésvonalak pedig nem változtak, ebből következik, hogy a pártrendszerek sem. A munkások még mindig a szocialista pártokra szavaznak, a vallásosak még mindig a keresztény pártokra. Tehát a mű legalapvetőbb logikai feltevése az, hogy a történelem határozza meg a törésvonalakat, amelyek alakítják a pártrendszert és a szavazói magatartást. Ha meg akarjuk tudni, hogy melyik országban népszerűek a keresztény pártok, és miért; meg kell néznünk az adott országban a törésvonalakat és azt a kulcsidőszakot, amelyben létrejöttek azok.

Lipset és Rokkan nyomdokain haladt tovább *Rae és Taylor* (1970) is, akik egy egész könyvet szenteltek a törésvonal elemzésének. Lényegében ugyanolyan logikával építették fel a koncepciójukat, mint Lipseték, a törésvonal náluk is társadalmi megosztottságot jelent, amely meghatározza a pártrendszert: „a törésvonalak egy közösséget osztanak fel csoportokra” (Rae–Taylor, 1970: 22). Háromféle törésvonalat különböztettek meg, miszerint jellegzetesség- (*trait*), vélemény- (*attitude*), és viselkedés- (*behaviour*) alapú törésvonalak léteznek.

Lipset és Rokkan munkájának nemcsak régi, hanem új követői is vannak, akik szerint a törésvonal nem más, mint tartós társadalmi különbség (Neto–Cox, 1997), amelynek erőssége a különböző rétegek politikai csoportosulása közötti különbség nagyságától függ (Brooks et al., 2006). Ezek a társadalmi megosztottságok önmagukban még nem feltétlenül politizáltak, a pártok tehetik azzá a konfliktus felvállalásával. Tévednénk azonban, ha azt gondolnánk, hogy mindenfajta társadalmi különbség törésvonalnak számít. Csak azokat tekintjük annak – ezen irányzat szerint – amelyek tartósak, politikailag relevánsak (még ha nem is politizáltak, potenciálisan azok lehetnek) és a szavazókat a szocio-demográfiai helyzetük szerint osztja meg.

A rokkani logika egyik legalapvetőbb feltevése, hogy a társadalmi osztályok egységesen választanak maguknak pártot. A szavazói magatartás ezt a csoport-hovatartozás szerinti pártválasztást a szociológiai modellel írja le (Lazarsfeld, 1944), miszerint az egyén politikai preferenciáit az őt körülvevő

közösségek (osztály, vallás) igényei és érdekei határozzák meg, a szavazó „alkalmazkodik a környezetéhez”.

Ha azonban a környezet sem változik, akkor a szavazat sem, így egy idő után kialakulhat egy stabil pártpreferencia. A választó az egymást követő választásokon mindig ugyanarra a pártra szavaz. A pártidentifikációs, Michigani modell szerint az egyén valamilyen okból kifolyólag – oksági tölcser, például a csoport-hovatartozás – azonosul egy párttal és hosszú időn keresztül kitart mellette (Converse, 1964; Campbell et al., 1960). A választó önképének, identifikációjának része lesz a párt, az érzelmi kötődés miatt pedig már nem is veszi figyelembe a különböző ügyeket, szakpolitikai kérdéseket, mert a saját pártjának mindig „igaza van”, elég tehát csak azt tudni, hogy mi a párt álláspontja. Ez a szociálpszichológia számos feltételezésével összhangban lévő megközelítés stabil választási részvételt és eredményeket feltételez; és valóban, Nyugat-Európában az 1960-as, 1970-es évekig ez megfelelt a valóságnak. A két – egymást gyakran kiegészítő – modell szerint a különböző osztályok, vallási közösségek mindig ugyanúgy szavaztak, a pártrendszerek az osztály-hovatartozás alapján „fagytak be”.

Sokáig ez a stabilitásra és osztályszavazásra épülő irányzat vált uralkodóvá a politikatudományban, amely szerint a társadalmi csoport-hovatartozásból egyértelműen levezethető a politikai viselkedés, ahogy a pártok is egy jól körülhatárolt csoport vitathatatlan képviselői. Lipset híres megfogalmazásában: *a választások a demokratikus osztályharc kifejeződései*.

Az elmélet revíziója

Lipset és Rokkan 1967-ben írták híres tanulmányukat. Egyrészt azóta sok minden megváltozott, másrészt számos *follyamat* indult meg előtte, amely azonban *a hatását csak később érezte*, ezért ők még értelemszerűen nem érzékelhették. Ebben az esetben azokat a szerzőket tárgyalom, akik – mivel később alkottak – már tudatában lehettek és voltak is az új eseményeknek. Természetesen ők sem tekinthetők teljesen egységes társaságnak, mint ahogy az előző csoport sem volt az. Bennük az a közös, hogy valamilyen szempontból – felismerve a változásokat – kritizálták Lipseték klasszikus munkáját, ezért is hívjuk az elmélet revíziójának ezt az irányzatot.

A második világháború után Nyugat-Európa példátlan gazdasági fejlődésen ment keresztül, ami lehetővé tette a jóléti állam kiépítését. A szolgáltató szektor térhódításával, a jóléti szolgáltatások általánossá válásával és a felsőoktatás kiterjesztésével lezajlott a középosztályosodás, a polgárosodás (*enbourgeoisement*). A tömegkommunikáció térhódítása és a vallásosság háttérbe szorulása növekvő individualizációt eredményezett, aminek következtében a hagyományos kö-

zösségek lazultak, felbomlottak.⁴ A folyamat ismert, számunkra elsősorban a politikai következményei relevánsak.

Lipset és Rokkan éppen a hagyományos közösségekre épülő, változatlan szerkezetű társadalomból indultak ki. A mobilitás erősödésével, az individualizáció előtérbe kerülésével azonban több tézisük (például az oszloposodás) tarthatatlanná vált. A munkásosztály megszűnt, mivel minden munkás élvezte a jóléti állam szolgáltatásait, mindegyikük ugyanolyan tömegkommunikációs eszközzel rendelkezett, mint a „polgárság” (*enbourgeoisement*), egyre többen közülük inkább a szolgáltató szektorban helyezkedtek el. Miért várhatnánk tehát, hogy továbbra is egységesen szavazzanak? És valóban, a választási eredmények és a szavazók osztály-hovatartozása közötti kapcsolatot kutatva sokan jutottak arra a következtetésre, hogy az osztályszavazás leáldozóban van (Inglehart, 1984; Nieuwbeerta, 1995; 1999; 2001; Knutsen, 2006).

A kérdés minket természetesen a törésvonalak szempontjából érdekel, de eddig minden szerző említette az osztályt, mint lehetséges törésvonalat; és kifejezetten úgy definiálták, mint társadalmi megosztottságra épülő konfliktust, ezért ez a tendencia legalábbis elgondolkodtató az osztály mint törésvonal hitelessége szempontjából. Ha ugyanis nincs összefüggés az osztály-hovatartozás és a pártválasztás között, akkor ez aligha lehet törésvonal a klasszikus – rokkani – definíció szerint. A vallásosságot itt most nincs hely részletesen kifejteni, de a szekularizáció miatt már kevésbé beszélhetünk vallási szavazásról, noha ez nem olyan egyértelmű, mint az osztályok esetében.⁵ *Franklin* egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a társadalmi törésvonalak a pártosság szempontjából irrelevánsá váltak” (Franklin, 1992: 404). Az új kutatók szerint az osztály- és vallási hova-tartozás már nem határozza meg a pártválasztást sem; még azokban az országokban is, ahol a pártrendszer a hagyományos törésvonalakra épül, az egyének választása ezt már nem tükrözi vissza. A baloldali pártokra már nemcsak a munkások szavaznak, ráadásul közülük is sokan „átálltak” a jobboldalhoz. A kérdés nem az, hogy Nyugat-Európában ez a folyamat lejátszódott-e, hanem az, hogy melyik országban mikor történt meg a pártpreferenciák és a társadalmi megosztottság elválása.⁶

Ez az epizód szükséges volt, a definíciók ugyanis nem légyeres térben keletkeznek, az egyes szerzők a pillanatnyi társadalmi-politikai helyzet függvényében alakítják ki elemzési keretüket. *Amíg a társadalmi megosztottságokra egyértelműen ráépültek a politikai megosztottságok, volt értelme a törésvonalat is a socio-demográfiai különbségekhez kötni. A törésvonalnak szükséges és elégséges feltétele volt a tartós és politikailag releváns társadalmi konfliktus – mindenekelett az osztály- és vallási ellentét – léte. Amikor azonban ezek a konfliktusok átalakultak, nem voltak további hatással a pártosságra és a választási eredményekre, ez a definíció – az elmélet „revizionistái” szerint – értelmetlenné vált.* Ha továbbra is ragaszkodnánk hozzá, akkor csak arra a következtetésre juthatnánk, hogy Nyugat-Európában nincsenek, vagy csak nagyon gyenge törésvonalak vannak.

A társadalmi megosztottság és a törésvonalak útjai szétváltak. Nézzük meg, hogy a „revizionisták” hogyan építik fel a koncepciójukat, ha nem a szocio-demográfiai különbségekhez kötődik a törésvonal, akkor mihez, akkor milyen kritériumai vannak?

Talán a legalapvetőbb különbség a törésvonal logikájában van. Míg Lipset és Rokkan könyvének megfelelően a törésvonal, például az osztály-konfliktus határozza meg a pártrendszert, addig az új szerzők szerint fordított a kapcsolat. „Nem az objektív osztály teremti a pártot, hanem a párt teremti meg a szubjektív osztályt (osztálytudat). A párt nem az osztály következménye, inkább az osztály kapja önazonosságát a párttól” (Sartori, 1967: 84). Ez az érvelés a rokkani logika alapját kezdi ki, mivel megfordítja az oksági viszonyt, ebből az következik, hogy nincs egyértelmű, direkt kapcsolat a társadalmi megosztottság és a törésvonalak között, mint ahogy azt Lipset és Rokkan feltételezte. *Enyedi Zsolt* (2004: 4–5) megfogalmazásában: „A politikai konfliktusok mintázata nem jósolható meg a társadalmi struktúra alapján [...]. A törésvonalak kiépülését konkrét társadalmi cselekvők és normák határozzák meg.” Ezek szerint magukban fölösleges vizsgálni a szocio-demográfiai jellemzőket, nem bírnak politikai relevanciával, nem befolyásolják a pártokat és a pártrendszert.

De mi alapján választanak pártot a szavazók? Láttuk, hogy a klasszikus nézet a pártidentifikációs vagy a szociológiai modellel magyarázza a pártpreferenciákat, ezzel szemben a „revizionisták” (Dalton et al., 1984; 1996) szerint a szavazók önállóan, a társadalmi csoport-hovatartozásuktól függetlenül döntenek. Nem a már meglévő pártpreferencia határozza meg a közpolitikai-preferenciát, hanem fordítva, a kialakult értékek befolyásolják a szavazást. Ez a racionális választás elméletével (más néven közgazdasági modell: Downs, 1957) van összhangban, amely szerint a szavazók az alapján választanak maguknak pártot, hogy melyik politikája áll legközelebb az ő értékeikhez, melyiktől várják el leginkább preferenciájuk teljesülését. Eszerint a pártidentifikáció (a „gondolkodás nélküli” pártosság) visszaszorulóban van Nyugat-Európában (Dalton et al., 1984: 5), az értékek pedig egyre nagyobb hangsúlyt kapnak. Azt a jelenséget, amely szerint az emberek már nem társadalmi csoport-hovatartozásuk, hanem más szempontok, jellemzően értékpreferenciáik szerint szavaznak, *new politics*nek nevezi a szakirodalom, de sok helyen találkozhatunk a *dealignment* kifejezéssel is (Dalton et al., 1984), szemben az előző – társadalmi törésvonalakra épülő – irányzattal, amelyet *old politics*ként emlegetnek.

Már tudjuk, hogy az elmélet revíziója szerint mi nem számít törésvonalnak, most egy pozitív definíciót ismertetnék. *Dahl* megvizsgálta az osztály, a vallási, és az etnikai szavazás jelentőségét az USA-ban, és arra a következtetésre jutott, hogy „a politikai attitűdök és cselekvések csak gyengén kapcsolódnak a társadalmi-gazdasági különbségekhez” (Dahl, 1965). Azon kérdések mentén alakulnak ki törésvonalak, amelyek hosszú időn keresztül osztják meg a választókat és heves, komoly konfliktusokhoz vezetnek. *A törésvonalak tehát itt*

nem mások, mint politikai vélemény és cselekvésbeli különbségek, amelyek a pártok politikája szerint alakulnak ki.

Ha más a törésvonalak logikája, mások a szavazók motivációi, akkor újfajta törésvonalaknak kell megjelenniük. Az új törésvonalak is az előtérbe kerülő értékekre épülnek. A leghíresebbet *Inglehart*⁸ vezette be (Inglehart, 1977: 1990). Tézise szerint a hagyományos vallási és osztályalapú törésvonalak háttérbe szorúlnak, és helyüket egy új, érték alapú generációs törésvonal veszi át. Elmélete a maslow-i szükséglet hierarchiából és a szocializációs hipotézisből indul ki.⁹ Az idősebb generációk jórészt háborúban, szegénységben nőttek fel, ezért számukra fontosabbak a fizikai-anyagi szükségletek. A fiatalabbak viszont már gyermekkoruk óta élvezik a jólétet, így az idősekhez képest sokkal inkább fogékonyak a szellemi, önkifejező értékekre. Ez a generációs törésvonal tehát egy *materiális-posztmaterális értékrendbeli* különbségben nyilvánul meg.¹⁰

Lijphart – aki szintén használta *Inglehart* újítását – bevezetett két új törésvonalat, amelyek függetlenek a szocio-demográfiai változóktól: a rendszert támogató–ellenző, és a külpolitikai ellentétben alapuló megosztottságot (*Lijphart*, 1984). Ő is elrugaskodott attól az állásponttól, hogy a törésvonalak a társadalmi megosztottságok mentén jönnek létre, az ő általa bevezetett két törésvonal egyértelműen egy érték alapú ellentét, amely nem a szociális státustól függ.¹¹

Láttuk tehát, hogy a klasszikus elméletet sokan támadták, ezek a kritikusok egy új – természetesen nem teljesen egységes – csoportot alkotnak. Eszerint az irányzat szerint más határozza meg a szavazók pártválasztását, és a pártok politikáját, mint amit *Lipset* és *Rokkan* gondoltak. Ha más az oksági viszony, akkor a törésvonal koncepciójának is különböznie kell, már nem lehet a társadalmi háttérváltozókhoz kötni a pártpreferenciákat, a két dolog független egymástól. A *törésvonalaknak* tehát – az elmélet revíziója szerint – *sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele a társadalmi megosztottság.*

A definíció kiterjesztése

A társadalomtudományban szinte semmi sem egyértelmű. Mindent meg lehet cáfolni, minden elméletben lehet hibákat találni. Akkor viszont a cáfolatokban is van kivetnivaló, hiszen azok is elméletek. Nem történt ez máshogy a törésvonal-elmélet kapcsán sem, a klasszikus elméletet támadókat is kritizálták. Ebben a részben a revízió revízióját vizsgálom; azokat a szerzőket, akik visszatértek *Lipset* és *Rokkan* logikájához, és azt megújítva ugyanolyan következtetésekre jutottak.

A revízió híveit általában az készítette álláspontjuk kialakítására, hogy a pártrendszerek nem fagytak be, nőtt a változékonyságuk. Ezt magyarázták azzal, hogy a pártok alól kicsúszott a hagyományos bázisuk (*dealignment*).

Az új irányzat hívei már a kiindulóponttal sem értenek egyet, szerintük – a kétségtelenül megfigyelhető változások ellenére – a választásokat alapvetően az állandóság jellemzi. Az állandóság egyik oka éppen a törésvonal-alapú szavazás (Bartolini–Mair, 1990), amely ugyan más formát ölt, de még mindig létezik (*realignment*). A társadalmi megosztottság és a politikai preferenciák közötti kapcsolatot korai volt eltemetni, még mindig beszélhetünk osztály- és vallási szavazásról, csak más formában, mint korábban. A revizionistákkal folytatott tudományos vita kulcskérdése az volt, hogy mit tekintünk osztálynak, és hogy milyen módszertannal mérjük az osztályszavazást. A harmadik megközelítés képviselői (Brooks et al., 1995; Evans, 1999; 2000; Waal et al., 2007) a leegyszerűsítő Alford-index¹² helyett új indikátorokat vezettek be, mint az úgynevezett Thomson-index¹³ és a Kappa-index,¹⁴ és új osztályfogalommal dolgoztak (ún. EGP osztálysema). A kérdés máig nincs eldöntve, valószínűleg arról van szó, hogy a Marx-féle osztályfogalom már tényleg nem létezik, azonban mégis lehet olyan szocio-ökonómiai jellemzőket találni, melyek összefüggnek a pártválasztással, mint például a foglalkozási beosztás, jövedelmi szint, iskolázottság (Knutsen, 1988). Annyiban tehát konszenzus van, hogy a – Lipset és Rokkan 1967-es munkájára épülő – megközelítés elavult, még ha létezik is valamiféle osztályszavazás, az semmiképpen sem hagyományos.¹⁵

Ez az új, harmadik megközelítés visszatér a rokkani logikához, amely a szocio-demográfiai változókkal magyarázza a pártválasztást. Annyiban viszont különböznek a klasszikusoktól, hogy megújították a definíciót. Tulajdonképpen majdnem ugyanúgy látják a folyamatokat, csak mást neveznek törésvonalnak. Lipsetnél és Rokkannál az egyet jelentett a társadalmi megosztottsággal, a politikai intézményesülés, az értékek és szervezetek bekapcsolása a pártok feladata volt, ami viszont már nem volt része a törésvonalnak. Az új szerzők szerint ugyanakkor az *egészet együtt* nevezzük törésvonalnak, a társadalmi megosztottság az alapja a konfliktusnak, de csak akkor válik törésvonallá, ha a pártok azzá teszik a politikájukkal. (Ebben az olvasatban így már nem is lehet értelmezni a rokkani *cleavage-translation* kifejezést.) *A társadalmi megosztottság tehát szükséges, de nem elégséges feltétel.*

Ezt először konkrétan Eckstein (1966) fogalmazta meg, aki szerint a törésvonalak (*segmental cleavages*) akkor jönnek létre, ha a politikai megosztottságok nagyon szorosan követik a társadalmi különbségeket, különösen azokat, amelyek kiemelkedően fontosak, és a szembenálló feleknek közös céljaik, ideológiájuk van. Allardt és Pesonen (1967) úgy vélekednek, hogy a társadalmi megosztottságok közül (*non-structural cleavages*) a szolidaritás és a csoporttagok közötti kohézió emeli ki a törésvonalakat (*structural cleavages*). Ezek a korai munkák, a marxi osztályfogalom, és különösen az utóbbi szerzőpáros tekinthető a Bartolini és Mair-féle megközelítés előzményének. Az ő definíciójuk szerint három feltétel, három szint van, amelyeknek csak *együttes és egyirányú fennállása* esetén léteznek a törésvonalak:

1. az *empirikus* szint, amit a választók szocio-demográfiai összetételében ragadhatunk meg;
2. a *normatív* szint, ami azon értékek és ideológiák összessége, amelyek a társadalmi csoportok identitását alakítják ki;
3. a *szervezeti* szint, amely a szavazók és az elit közötti kapcsolatot intézményesíti (Bartolini–Mair, 1990: 15).

Tehát a társadalmi megosztottság szerinti együttszavazásnak közös értékekkel, erre épülő közös identitással, és egy más hatástól védelmet biztosító szervezeti hálózattal kell kiegészülnie ahhoz, hogy törésvonalról beszélhessünk. A törésvonal erősségét a *zártága* határozza meg. „Ideálisan” erős törésvonalról akkor van szó, ha a társadalmilag elkülönült közösségeket kibékíthetetlen kulturális-ideológiai ellentét jellemzi, és a szervezetük a közösség minden tagját behálózza; ilyenkor a táborok között nincs mobilitás, átjárhatóság.

Whitefield kísértetiesen hasonló definíciót alkalmaz, szerinte a törésvonal nem más, mint „politikailag releváns szereplők közötti megosztottság, amely erősen strukturált, tartós és kiemelkedően fontos társadalmi és ideológiai konfliktusban gyökerezik” (Whitefield, 2002: 181) *Kitschelt* – aki a közép-európai országokat több tanulmányában vizsgálta – is egyetért Bartolini és Mair definíciójával (Kitschelt et al., 1999: 63). Szintén ezen a hármas elemzési egységen haladt tovább *Knutsen és Scarbrough*. A következő definíciót alkalmazzák: „A törésvonal viszonylag tartós társadalmi megosztottságban gyökerezik, objektíve azonosítható csoportokra osztva a társadalmat. A törésvonal magában foglalja a csoportok tagjaira jellemző közös értékeket [...]. A tagok ugyanazt az értékrendet vallják. A törésvonal valamilyen szervezeti formában intézményesül, legtöbbször politikai pártban” (Knutsen–Scarbrough, 1995: 494). A definíciók közötti különbségekre még visszatérek a következő fejezetben, amikor a meghatározások előnyeit és hátrányait elemzem.

Miután áttekintettem a harmadik, a klasszikushoz némiképp visszatérő megközelítés belső logikáját és definícióit, rátérnék arra, hogy milyen motivációi vannak a választóknak ezen felfogás szerint, a szavazói magatartás melyik elméletét tudjuk itt használni. Elsőre talán arra gondolhatnánk, hogy nyilvánvalóan ugyanazt, amelyet Lipset és Rokkan munkájához társítottunk, azaz a pártidentifikációs és a szociológiai modellt. Azonban meglepően nem a klasszikus, hanem a revizionista koncepció elméletét, az értékalapú szavazást fogjuk használni a szociológiai modell igénybevételével fűszerezve. Ezen irányzat szerint a törésvonalakat korai volt eltemetni, valamilyen formában még most is befolyásolja a szavazókat a társadalmi környezetük. A hagyományos törésvonal-szavazás helyét egy értékalapú, közpolitikai preferenciákkal összefüggő szavazás veszi át (*issue-voting, value-voting*), ami azonban szintén elég erős összefüggést mutat a szocio-demográfiai változókkal (Knutsen, 1988). Noha a klasszikus osztálykonfliktus hanyatlik, a politikai viták sokszor mégis a bal-jobb konfliktus szerint alakulnak. „Az értékalapú szavazás a bal-jobb di-

menzió mentén fogalmazódott meg, visszatükrözve a csoportszavazást, amely pedig éppen visszaszorulóban volt [...]. Az értékválasztáson alapuló szavazás indokot szolgáltatott a választóknak arra, hogy ugyanazt a pártot támogassák, mint korábban” (Franklin, 1992: 402). Tehát míg a korábbi modellkombináció – szociológiai, michigani – szerint azért szavaznak az emberek egy pártra, mert egy osztályba tartoznak és emiatt azonosulnak a párttal; addig a mostani alapján – értékválasztás, szociológiai – azért választanak egy pártot, mert olyan értékeket vallanak, mint amit a párt képvisel, és ez gyakran egybeesik az osztály-hovatartozásukkal. Beszélhetünk ugyan csoportszavazásról (klasszikus megközelítés), de nem az identitás, hanem a közpolitikai preferencián alapuló meggyőződés közös az egy táborban lévő választók között (revíziós felfogás). A harmadik elmélet sajátosan ötvözi az előző kettő szavazói képét.

Már csak az maradt hátra, hogy milyen törésvonalak léteznek a „harmadik út” szerint. Az eddig sem egységes társaság ezen a ponton azonban teljesen heterogén lesz. A régi – rokkani – törésvonalakat szinte mindenki vizsgálja, de sokan foglalkoznak valamilyen új értékalapú konfliktussal is. Ezek közül is különösen gyakori a posztmateriális–materiális törésvonal (Inglehart, 1977: 1990; Franklin, 1992; Knutsen, 1988), de nem ez az egyetlen értékalapú ellentét, *Knutsen* például egy bal–jobb materiális törésvonalat elemez (Knutsen, 1988). Sok szerző (Eckstein, 1966; Brooks et al., 2006) beszél nemek közötti törésvonalról is.

Összefoglalás: törésvonal-elmélet

Mi értelme volt az elmélet áttekintésének? A dolgozatom célja annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mi a törésvonal. Mint láthattuk, ezt kideríteni nem egyszerű feladat. A számos megvizsgált szerző közül alig találtunk kettőt, amelyik ugyanazt értette volna e fogalom alatt. A különbségek eltérő felfogásokból erednek, a definíciókat ugyanis nem légtérben alkották, hanem az aktuális társadalmi-politikai helyzet következményeként alakultak ki. Ez alapján igyekeztem rendszerezni a különböző koncepciókat és – némileg talán erőltetetten – három csoportot különböztettem meg az előre leszögezett elemzési keret szerint.

1. táblázat. A törésvonal-elmélet összefoglalása

Irányzat „neve”	Klasszikus, Old Politics	Revízió, New Politics Dealignment	Klasszikus megújítása, Realignment
Törésvonal-definíciók	A társadalmi megosztottság szükséges és elégséges feltétel	Sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétel	Szükséges, de nem elégséges feltétel
Jellemző oksági viszony	Törésvonalak határozzák meg a pártok politikáját	Pártok politikája határozza meg a törésvonalakat	Szavazók és pártok közötti kölcsönhatások
Törésvonalak	Osztály, vallás, város-vidék, etnikai	Materiális-poszt-materiális; generációs; külpolitikai; rendszert támogató, -ellenző	Klasszikusak és újak (értékalapú) is
Szavazói magatartás	Szociológiai és párt-identifikációs modell	Racionális modell (értékalapú szavazás)	Szociológiai és racionális modell (értékalapú szavazás)
Szerzők	Lipset–Rokkan, Rae–Taylor (e), Brooks et al. (e), Neto–Gary (e)	Sartori, Dahl, Inglehart, Lijphart, Dalton, Franklin, Colomer–Puglisi,	Eckstein (e), Allardt et al (e), Bartolini–Mair (e), Knutsen–Scarborough (e), Whitefield (e), Kitschelt, Enyedi (e)

A nevek mögött zárójelben az e betű azt jelenti, hogy a szerző által használt definíció explicit, a többi esetben implicit.

A táblázat több ponton természetesen leegyszerűsítő, de az mindenképpen elgondolkodtató, hogy milyen nagy a szórás a különböző szerzők között. Ha mindegyik ugyanabban a cellában lenne, az sem jelentené azt, hogy ugyanúgy gondolkodtak, ugyanaz a definíciójuk. Szembeszökő, hogy az alapvető kritériumokban is mennyire különböztek, sokan – köztük Lipset és Rokkan – nem is definiálták expliciten a törésvonalat. A revíziós irányzat hívei közül senki sem fogalmazta meg „szó szerint”, hogy mit ért törésvonal alatt, csak azt, hogy mit nem. A tanulmányuk logikájából ugyan lehet következtetni arra, hogy mit gondoltak – jobb híján én is ezt tettem –, de kimondott definíciójuk nincsen. Szintén gyakori volt, hogy csak lábjegyzetben, zárójelben lehetett rábukkanni a koncepcióra, a terület kutatói – kevés kivételtől eltekintve – nem szenteltek nagy figyelmet a definícióknak. Pedig véleményem szerint ezen áll vagy bukik a legtöbb tanulmány tézise.

Ez a fejezet előfeltétele volt a következőnek, enélkül nem mehettünk volna tovább. Most már tudjuk, hogy milyen elképzelések vezérelték a különböző irányzatokat. Megismerkedtünk a törésvonalak összes tulajdonságaival, lehetséges mintázataival. Az elmélet áttekintése után tisztázni kell a legfontosabb

kérdést: mi a törésvonal, milyen definíciót fogunk alkalmazni ebben a dolgozatban és miért? Erről szól a tanulmány második része.

ELEMZÉSI KERET

A dolgozat második részét egy már érintett filozófiai kérdéssel kell kezdenünk: mi alapján döntünk egy adott törésvonal-konceptió mellett? Az előző fejezetben láthattuk, hogy ahány szerző, annyiféle koncepció létezik, szinte mindenki mást ért a kifejezés alatt. Ebben a kaotikus helyzetben annak, aki a témával foglalkozik, vagy választani kell egy definíciót, vagy pedig megalkotni egy sajátot. *Ebben a választásban elkerülhetetlen az önkényesség*, nincs tökéletes meghatározás, minden elmélet, definíció támadható. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne különbséget tenni a különböző felfogások között, ne létezne könnyebben és nehezebben alkalmazható, az empirikus elemzés szempontjából értékesebb és kevésbé értékes. Most egy részben normatív kritikai elemzés következik, amelyben véleményezem a fontos megközelítéseket, és a hibáikat korrigálva, egyes termékeny gondolataikat beépítve jutok el egy új koncepcióhoz, amelyet a törésvonalak vizsgálatához javasolok.

Véleményem szerint a törésvonal mint politikatudományi kifejezés értelme, hogy segítsen *megérteni* a politikai versengést, konfliktusokat, az adott pártrendszer. Megérteni valamit abból, hogy miért szavaznak az emberek egy pártra; miért az egyik, vagy a másik szavazói csoportot célozzák meg a pártok, miért cselekednek úgy, ahogy. A törésvonal – legalább részben – megmagyarázza a választók és a pártok viselkedését, azaz a politika leglényegibb részét világítja meg. Rámutat azokra a strukturális összefüggésekre, amelyeken a pártrendszer alapszik. Tehát minél nagyobb magyarázóereje van egy definíciónak, annál adekvátabb.

Mint láttuk, voltak, akik szerint csak a szavazók közötti megosztottságot jelenti a törésvonal, ez azonban nem más, mint a társadalom politikai csoportosulásainak – például az osztályoknak – a *különbsége*. Esetleg társadalmi törésvonalnak nevezhetjük (ahogy az irányzat szerzői is gyakran *social cleavage*-ről beszéltek), ez azonban figyelmen kívül hagyja a pártok politikáját, ami pedig releváns a konfliktus megértése szempontjából.

Más szerzők kizárólag a pártok felől közelítették meg a törésvonal fogalmát. Ők viszont gyakran kifejejtették magukat a szavazókat a folyamatból, ami szintén hiba volt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a politikai versengés célja és lényege a szavazatok megnyerése, hiába vizsgáljuk a pártok ellentéteit, ha nem vesszük figyelembe a választók szintjét, ami a siker mércéje a politikában. Tehát mindenképpen olyan jelenséggel van dolgunk, amelyet – legalább – két oldalról kell megközelíteni. Alulról a szavazók felől, és felülről, a pártoktól.

Bartolini és Mair koncepciójának éppen ez a legnagyobb nívója, a szerző-

páros olyan háromszintű elemzési keretet alakított ki, amely nagyon jól modellezi a választók és a pártok közötti kölcsönhatásokat. Az empirikus szint a szavazók, a szervezeti szint a pártok felől közelíti meg a törésvonal fogalmát. Véleményük szerint mindezt egy normatív elem, a szavazók közös értékeire épülő identitás, csoporttudat egészíti ki. A hármas egység lényege, hogy – szemben az eddigi egyoldalú megközelítésekkel – a törésvonal vizsgálata egyszerre történik alulról és felülről, a három szint mindegyike nélkülözhetetlen.

A törésvonal-elméletben mérföldkőnek számít Bartolini és Mair műve. A mai napig ez a szerzőpáros fektette a legnagyobb hangsúlyt a törésvonal definíciójának kidolgozására, konkrét jelentésének tisztázására. Talán éppen ezért a legegyszerűbb, empirikusan a legkönnyebben számon kérhető meghatározást sikerült megalkotniuk; ugyanakkor jól jellemzi a törésvonal-elméletet, hogy az első ilyen kísérlet 1990-ben történt.

Én is az általuk bevezetett három pillért fogom alkalmazni, az elemzési keret alapja az empirikus, normatív és szervezeti szint lesz. Nem mindegy azonban, hogy a három elem pontosan mit takar. Az empirikus vizsgálat szempontjából minden részlet kulcsfontosságú, ezért a most következő részben szintekre lebontva megpróbálom pontosan meghatározni, hogy mi az elemzés alapja. Bartolini és Mair definíciója lesz a kiindulópont, de a szerzőpáros mellett néhány más, általam termékenynek tartott koncepciót is megvizsgálva fogok eljutni egy új definíció-javaslatához. Mindig kitérek arra, hogy milyen módszerrel vizsgálták a különböző szinteket, hogyan operacionalizálták, az ugyanis sokat elárul a szerzők törésvonalról alkotott képéről.

A legegyszerűbb a helyzet az empirikus szint esetében. Itt nincsenek lényegi különbségek, mindenki megvizsgálja a választók szocio-demográfiai helyzete és a pártválasztása közötti kapcsolat szorosságát. Legfeljebb csak abban lehetnek eltérések, hogy ki, mit tekint erős és gyenge összefüggésnek, illetve, hogy ki, milyen változókkal, statisztikai eszközökkel dolgozik.

A normatív és a szervezeti pillér már sokkal bonyolultabb. Véleményem szerint Bartolini és Mair definíciója ezeken a pontokon mindenképp módosításra szorul. Elképzelésük szerint az egyes osztályok egységesen a saját pártjukra szavaznak, amelyek komoly networkkel rendelkeznek, és magas a párttagok aránya is. Más hatások nem is igazán érthetik a választókat, az emberi kapcsolatok főleg egy táboron belül zajlanak le. Látható, hogy a zártságot a szervezeti szint biztosítja, ami nem egyszerűen a konfliktus intézményesülését jelenti, hanem a tagok túlnyomó részének a szervezetben való tömörülését. A szerzőpáros ennek megfelelően például a szakszervezeti tagsággal mérte a szervezeti szint erősségét. A törésvonal „kiérlelésében” is nagy szerepet játszik a szervezeti dimenzió: az, hogy a történelem során mennyire sikerült elkülönülnie egy adott szubkultúrának, nagyban függött a konfliktusba való „bezárkózástól” (*encapsulation*), azaz hogy mennyire sikerült kialakítani egy önálló szervezetet, amely a tagokat megvédi a külső hatásoktól, és biztosítja

a törésvonal zártságát. Normatív szinten a szerzőpáros egy fontos kifejezést használ: „*consciousness*”. Ez a csoporton belüli kohéziót jelenti, azt, hogy az adott társadalmi csoportba tartozó szavazók szolidaritást éreznek egymás iránt; de azt is magában foglalja, hogy önképüknek, identitásuknak része a szubkultúra, amelynek tagjai. Egy közösséget alkotnak, és ezért elképzelhetetlen, hogy másra szavazzanak, mint a saját közösségük képviselőjére.

Vegyük észre, hogy *ez a helyzet* – amelynek fennállása mellett Bartolini és Mair elképzeli a törésvonalakat – *lényegében megegyezik azzal a jelenséggel, amelyet Lipset és Rokkan oszloposodásként írt le*. Csakhogy ez ma már a legtöbb európai országban nem létezik, ezért kell eltérni a definíciójuktól normatív és szervezeti szinten. Az ugyanis semmiképp sem lenne termékeny elemzés, ha olyan követelményeket állítanánk fel, amelyeket egyetlen konfliktus sem elégít ki.

Ez a koncepció a tömegpártok korában elképzelhető volt, de a néppártokéban nem. Ma nemcsak a párttagság és a különböző szakszervezeti tagság van visszaszorulóban (Mair, 2001), hanem a pártosság és a pártokkal való azonosulás is (Franklin, 1992; Dalton, 1984; Dalton et al., 1996). Egyrészt a különböző társadalmi rétegek „behálózása”, más hatásoktól való megvédése a tömegkommunikáció, a kiterjedt oktatás és átalakult társadalom korában lehetetlen. Másrészt azonban felesleges is, mert a néppártoknak¹⁶ nem szükséges széles tagság, szervezeti integráltság ahhoz, hogy szavazatokat szerezzenek, a tömegmédia és különböző kampánytechnikák segítségével minden társadalmi réteget el tudnak érni, anélkül, hogy azoknak bármi közük lenne a párthoz. Ezen a ponton tehát túl szigorú a definíció, a szerzőpáros nem veszi figyelembe a törésvonalakat megváltoztató folyamatokat. Ezek a folyamatok – néppártosodás, középosztályosodás – pedig egyáltalán nem újak, a 60-as, 70-es években zajlottak le. Bartoliniék tehát olyan fejleményeket hagytak figyelmen kívül, amelyek már akkor (1990-ben) is unalomig ismertek voltak. A 21. században, az internet korában a legelismertebb törésvonal-definíció a televízió elterjedése előtti korszaknak megfelelően van kidolgozva.

A Bartolini és Mair munkájának kapcsán még egy hiányosságot megemlítenék, amely a normatív szint módszertanával kapcsolatos. Itt a szerzőpáros még a saját – egyébként már kritizált – elméleti célkitűzéseitől is nagyon messze került az empirikus elemzés során. Egy makromegközelítést alkalmaznak, amelyben az adott ország kulturális-etnikai heterogenitását mérik, és ebből vonnak le következtetéseket a törésvonal normatív szintjére nézve.¹⁷ Ez az általános, *aggregált* mutató azonban nem mond semmit arról, hogy a törésvonal két oldalán hogyan alakulnak az *egyének* értékei, attitűdjei, milyen ideológiát képviselnek a pártok; és legfőképp nem árul el semmit a szerzőpáros saját definíciójáról, a közös identitásról, csoporttudatról sem.

Knutsen és Scarbrough is elfogadják a háromszintes definíciót, azonban lényeges pontokon eltérnek Bartoliniék álláspontjától. Nagy előrelépés Bartoliniékhez képest az, hogy normatív szinten – az előbb kritizált – közös tudat és

identitás helyett csak közös értékorientációk meglétét feltételezik. Nagy különbség van a kettő között. A választó nem érez közösséget, „együvé tartozást” mindenkivel, akivel ugyanazokat az értékeket vallják és hasonló közpolitikai preferenciái vannak. Egy dinamikus háromváltozós modellt építenek föl, amelyben a választók szocio-demográfiai háttere, értékei és attitűdjei, illetve a pártválasztás közötti kapcsolatot vizsgálják. Ez rendkívül termékeny módszertan, véleményem szerint is így lehet a legjobban megvilágítani a szavazók által, *alulról* gyakorolt hatásokat. A felülről történő megközelítésnél azonban már jelentős hiányosságokat találunk. A normatív szint vizsgálata *alulról* történik. Konceptiójuk szerint a pártok programja, politikája, és annak implementálása a szervezeti elemhez tartozik, Bartolini és Mair meghatározásában ez még a normatív elem része volt. Továbbá kifejezetten homályos, hogy Knutsenék mit értenek szervezeti szint alatt. „A törésvonal valamilyen szervezeti formában intézményesül”, de hogy pontosan milyenben, és főleg, hogyan, az nem derül ki a cikkből; az empirikus elemzés *kizárólag* egy *alulról* történő megközelítésre korlátozódik.

Hogy egy más példát nézzünk, Körösényi András *Nómenklátúra és vallás* című ma már klasszikusnak számító tanulmányában normatív szinten – Knutsen és Scarbrough felfogásával ellentétesen – a szavazók értékei és ideológiai helyett a *képviselők* attitűdjeire koncentrál. Míg tehát a szerzőpáros *alulról*, addig Körösényi *felülről* közelít a törésvonal egészéhez. Én azonban Enyedi Zsolttal értek egyet, aki a *Voluntarizmus tere* című tanulmányában *egyszerre* vizsgálja a választók és a képviselők ideológiáját, attitűdjeit, két oldal felől világítja meg a problémát. „A demográfiai és attitűdinális jellemzők és az elitviselkedés összekapcsolására van szükség” (Enyedi, 2004: 5). Már eddig is beláttuk, hogy az empirikus elem a szavazókhoz, a szervezeti pedig a pártokhoz kötődik. A törésvonalat azonban a normatív szint tölti meg politikai tartalommal, mert az mutatja be, hogy milyen értékek, elvek mentén formálódik a konfliktus. Az *alul* lévő empirikus és a *felül* lévő szervezeti szint között a középen lévő normatív szint egy *kétirányú megközelítést* foglal magában. Az értékközösség minimum kétoldalú jelenség, a pártok befolyásolják a szavazók értékeit, ahogyan fordítva is igaz, a választók preferenciáihoz is alkalmazkodnak a pártok. Ennek megfelelően a szavazók törésvonalakkal kapcsolatos közpolitikai preferenciái, politikai értékei mellett a pártok programjának, ideológiájának is a vizsgálat tárgyát kell képeznie.

Most már egyedül a szervezeti szint pontos meghatározása van hátra, eddig ugyanis csak azt láttuk, hogy mi nem tartozik ehhez az elemhez, de azt nem, hogy pontosan mi igen. Noha Bartolini és Mair széles tagságon, zárt-ságon alapuló koncepcióját már elvetettük, hiba lenne végleg eltekinteni a különböző szervezetek, szervezeti egységek elemzésétől, mint ahogy Knutsenék tették. Amit kihagytak, az a *pártelit* vizsgálata. Véleményem szerint a párt elitjének szocio-kulturális háttere sokat elárulhat orientáltságáról, céljairól és

viselkedéséről. A párt vezetői – a párt programjának, ideológiájának formálásán keresztül – nagy hatással vannak a szavazókra, ezért mindenképpen releváns, ha törésvonalról beszélünk, mert az a választók és a pártok közötti összefüggéseket hivatott megmagyarázni. Ebből a szempontból, amit Knutsen és Scarbrough szervezeti szintnek tekintenek, az csupán függvénye annak, hogy a párt vezetése milyen – szociokulturális – arculatot ölt. Itt elsősorban a szocializációs hatásokra, vallásosságra, generációs hovatartozásra, és más környezeti és milióhatásra gondolok. Bartolini és Mair definíciójához viszonyítva pedig azt hangsúlyoznám, hogy a mai politikában a párt elitje magában is képes befolyásolni, átformálni egy párt ideológiai profilját, arculatát, elég csak a Fidesz fordulatára gondolni 1993 és 1995 között. A széles párttagság, a szakszervezeti tagság ma már nem annyira releváns szereplője, alakítója egy párt politikájának, mint a párt vezetése.

Ezen a ponton egy fontos terminológiai különbséget kell tisztázni. A pártelit helyett még pontosabb talán *politikai elit*ről beszélni, mert a párt vezetőin kívül más befolyásos emberek, például egyházi, szakszervezeti vezetők is hatással vannak a választókra. Ahogy azt már tárgyaltuk, nem szükséges a széles szervezeti tagság, ugyanakkor a különböző – politikai minőséget hordozó – szervezetek vizsgálata legitim vállalkozás lehet. Egy vallásos szavazónak az egyház iránymutatása elég lehet ahhoz, hogy letegye a voksot a vallásos párt mellett; nem szükséges ehhez az, hogy tagja legyen különböző vallási közösségeknek, például rózsafüzér-társulatoknak. A döntő az, hogy az egyház ki mellé áll, melyik párt lesz az „elfogadott” vallásos párt, és nem az, hogy az adott pártnak hány tagja van. A szervezeti szinten egy makromegközelítést javasolok, amely a szervezetek meglétére, politika megnyilatkozásaira, elkötelezettségére, és nem a tagok létszámára, a szervezeti sűrűségre fókuszál. Az *elemzés tárgya* tehát az adott párt elitje és a párt politikáját támogató szervezetek vezetése, azaz a – *törésvonal szempontjából releváns* – *politikai elit*. A magyar törésvonalakkal foglalkozó két legalapvetőbb tanulmányban *Körösényi András* és *Enyedi Zsolt* is hasonló elképzeléssel kutatta a szervezeti szintet, a pártok elitjét és a törésvonalakhoz kötődő szervezeteket vizsgálták (Körösényi, 1996; Enyedi, 2004).

Miután a törésvonal mind a három elemét áttekintettem, már csak a saját definíció megfogalmazása van hátra. Tényleg csak a megfogalmazása, mert a fentebb tárgyalt négy klasszikus tanulmány elemzése alapján már könnyen össze lehet rakni a képet. Véleményem szerint a következő konfliktusok tekinthetőek törésvonalnak:

1. Tartós szocio-demográfiai különbségekben gyökereznek, politikailag azonosan cselekvő csoportokra osztva a társadalmat (*empirikus szint*).
2. A társadalmi csoportoknak az adott konfliktussal kapcsolatos értékei, attitűdjei és a velük egy oldalon lévő pártok ideológiája, programja megegyezik (*normatív szint*).

3. A pártok elitjének szocio-kulturális jellege megfelel a pártok konfliktusban elfoglalt helyzetének, és a pártok mögött felsorakoznak a velük azonos oldalon lévő érdekszervezetek (*szervezeti szint*).

Természetesen mind a három pillér együttes és egyirányú fennállása szükséges. A vallásos törésvonal esetében például a társadalom vallásos csoportjának nagy része egy olyan pártra kell, hogy szavazzon, amelyben magában is vallásos politikusok vannak, és élvezzi az egyház támogatását vagy legalábbis a szimpátiáját. Emellett – normatív szinten – vannak olyan kérdések (abortusz, halálbüntetés, egyházi iskolák szerepe), amelyekkel a szavazótábor azonosul, és amelyek a pártok programjában, ideológiájában is megjelennek. Törésvonalról akkor beszélhetünk, ha mind a három feltétel teljesül.

Végezetül a törésvonal-elmélet egy – eddig kellően nem tárgyalt – rendkívül jelentős problémájára is felhívnom a figyelmet. *Az eddigi tanulmányok nem voltak felkészülve arra az esetre, hogy a három elemből csak kettő, vagy csak egy teljesül, továbbá azt sem vizsgálták, hogy az egyes szintek mennyire erősek, csak azt, hogy léteznek-e vagy sem.*

Bartolini és Mair állítása szerint, „lehetséges, hogy egy törésvonalnak elgyengülhet a társadalmi- strukturális alapja anélkül, hogy szükségszerűen hasonló csökkenést tapasztalnánk a normatív és szervezeti szinten” (Bartolini–Mair, 1990: 219). Sőt, még azt is elképzelhetőnek tartja a szerzőpáros, hogy a törésvonal egyik eleme – ideiglenesen – teljesen eltűnik. Ez azonban véleményem szerint képtelenség, mert, ahogy Stubager is rámutat „ha egy törésvonal elveszitheti egyik elemét, és mégis törésvonal marad, akkor – úgy tűnik – van egy rejtett definíció is a három-elemes meghatározáson kívül” (Stubager, 2003: 8). Itt tehát a saját koncepciójuknak mondanak ellent Bartoliniék, ez semmiképp sem jelentheti a megoldást.

Rendkívül termékeny megközelítést dolgozott ki ugyanakkor *Kevin Deegan-Krause*, aki az új politikatudományi kézikönyv *New Dimensions of Political Cleavage* című cikkében részletesen kitér ezekre az esetekre (Deegan-Krause, 2007). Tipológiájában egy pillér fennállása különbséget (*difference*), kettőé pedig megosztottságot (*divide*) jelent. A megosztottságnak értelemszerűen három fajtája van, attól függően, hogy melyik elem marad ki. Az átpolitizáltság, politikai szervezettség hiányát, az empirikus és normatív szint meglétét pozíciós megosztottságnak (*position divide*-nak) nevezi. Azt a fajta szavazást, amikor egy meghatározott – szocio-demográfiaiilag kitapintható – társadalmi csoport egységesen az ő érdekeit artikuláló politikai erőre voksol, anélkül azonban, hogy osztaná a párt által képviselt értékeket, strukturális szavazásnak (*census divide*) hívja a német szerző. *Tóka Gábor* ezt az esetet *csoportszavazásnak* nevezi (Tóka, 1998). A harmadik lehetőség az, hogy a választók egy csoportja a közös attitűdjeinek megfelelően az ideológiájában az ő értekeiket felvállaló pártot támogatják, ugyanakkor a szavazótábor semmilyen közös kimutatható társadalmi jellemzővel nem rendelkezik. Ez Deegan-Krause tipológiájában

issue divide-ként, Knutsen és Scarbrough már sokat idézett cikkében *érték alapú szavazásként* jelenik meg.

Még egy módszertani megjegyzést fontos tisztázni. A törésvonallal foglalkozó tanulmányok többsége a különböző konfliktusokat vizsgálva leegyszerűsítően megállapítja, hogy az törésvonal-e, vagy sem. Csak kevesen beszélnek gyenge, erős, egyik szintjében gyenge, másik kettőben erős törésvonalakról. A szofisztikáltabb koncepció, amelyet javasolok, egyesével megvizsgálja a szinteket, külön-külön értékeli az erősségüket, és csak ez után nyilatkozik arról, hogy törésvonalnak számít-e az adott konfliktus, és ha igen, akkor mennyire erős, mely szintek a gyenge és erős pontjai. Például egy erős empirikus, közepes normatív és gyenge szervezeti elem megléte esetén összességében közepes erősségű törésvonalról beszélhetünk, ha azonban a szervezeti szint hiányzik, akkor csak megosztottságról. Természetesen ez a módszertan is némileg önkényes (például nehéz meghúzni a határt a gyenge és a nem létező elem között), de még mindig árnyaltabb és egzaktabb, mint sok korábbi megközelítés.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Allardt, E. – Pesonen, P. (1967): Cleavages in Finnish Politics. In Lipset, S. M. – Rokkan, S. (eds.): *Party System and Voter Alignments. Cross National Perspectives*. New York, The Free Press.
- Arendt, H. (1951): *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland, The World Publishing Company.
- Bartolini, S. – Mair, P. (1990): *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates, 1885–1985*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bogdanor, V. (2001): *Politikatudományi enciklopédia* (fordította: Farkas János László). Budapest, Osiris.
- Brooks, C. – Nieuwebeerta, P. – Jeff Manza, J. (2006): Cleavage-based Voting Behavior in Cross-national Perspective: Evidence from Six Postwar Democracies. In *Social Science Research*. March 2006, 88–122.
- Brooks, C. – Hout, M. – Manza, J. (1995): The Democratic Class Struggle in the United States, 1948–1992. In *American Sociological Review*. Vol. 60, No. 6. (Dec., 1995), 805–828.
- Campbell, A. – Converse, P. E. – Miller, E. W. – Stokes, D. (1960): *The American Voter*. New York, John Wiley and Sons.
- Colomer J. M. – Puglisi, R (2005): Cleavages, Issues and Parties: a Critical Overview of the Literature. In *European political science*. 2005\4.
- Converse, P. E. (1964): The Nature of Beliefs System in Mass Public. In David, E (ed.): *Ideology and Discoment*. Free Press.
- Dahl, R. (1965): The American Oppositions Affirmation and Denial. In Dahl, R: *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven, Yale University Press.
- Dalton, R. J. – Flanagan, S. C. – Beck P. A.(1984): *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment?* Princeton, Princeton University Press.
- Dalton, R. J. (1996): Cleavage Politics, Issues and Electoral Change. In LeDuc, L – Niemi, R. G.

- Norris, P (ed.): *Comparing Democracies: Elections and Voting in Comparative Perspective*. London, Sage.
- Deegan-Krause, K. (2007): New Dimensions of Political Cleavage. In Dalton, R. J. – Klingemann, H-D. (eds): *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford, Oxford University Press.
- Downs, A. (1957): *An Economic Theory of Democracy*. Harper and Row, New York.
- Eckstein, H (1966): *Division and Cohesion in Democracy*. Princeton, Princeton University Press.
- Enyedi Zsolt (2004): A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. In *Századvég*. 2004, 3.
- Esmer, Y. – Peterson, T. (2007): The Effect of Religion and Religiosity on Voting Behavior. In Dalton, R. J. – Klingemann, H-D, (eds): *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford, Oxford University Press.
- Evans, G. (1999): Class and Vote: Disputing the Orthodoxy. In Evans, G (ed.): *The End of Class Politics? Class Voting in Comparative Context*. Oxford, Oxford University Press.
- Evans, G. (2000): The Continued Significance of Class Voting. In *Annual Review of Political Science*. 3 (2000), 401–417.
- Franklin, M. N. (1992): The Decline of Cleavage Politics. In M. N. Franklin – T. T. Mackie – H. Valen (eds.): *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*, Cambridge – New York, Cambridge University Press, 385–405.
- Inglehart, R. (1977): *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton, Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2007): Postmaterialist Values and The Shift from Survival to Self-expression Values. In Dalton, R. J. – Klingemann, H-D. (eds): *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford, Oxford University Press.
- Kitschelt, H. – Mansfeldova, Z. – Markowski, R. – Tóka Gábor (1999). *Post- Communist Party Systems: Competition, Representation and Inter-Party Competition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Körösi András (1996): Nomenklatura és vallás – törésvonalak és pártrendszer Magyarországon. In *Századvég*. 1996. Nyár.
- Knutsen, O. (1998): The Impact of Structural and Ideological Party Cleavages in Western European Democracies: a Comparative Empirical Analysis. In *British Journal of Political Science*. 1998, 323–352.
- Knutsen, O. (2006): *Class Voting in Western-Europe, a Comparative Longitudinal Study*. Lanham, Lexington.
- Knutsen, O. – Scarbrough, E. (1995): Cleavage Politics. In J. van Deth – E. Scarbrough (eds): *The Impact of Values*. Oxford, Oxford University Press, 492–523.
- Lánczi András (2005): A politika alapfogalmai. In Gallai Sándor – Török Gábor (szerk): *Politika és Politikatudomány*. Budapest, Aula.
- Lazarsfeld, P. F. – Berelson, B. – Gaudet, H. (1944): *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York, Columbia University Press.

- Lijphart, A. (1984): *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in 21 Countries*. New Haven, Yale University Press.
- Lipset, S. M. – Rokkan, S. (1967): Cleavage Structures, Party System and Voter Alignments. In Lipset, S. M.–Rokkan, S. (eds.): *Party System and Voter Alignments. Cross National Perspectives*. New York, The Free Press.
- Lipset, S. M.– Clark T. N. (2001). *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification*. Washington, Woodrow Wilson Center Press
- Mair, P. – Van Biezen, I. (2001): Party Membership in Twenty European Democracies, 1980–2000. In *Party Politics*. 2001/7.
- Manza, J. – Brooks, C. (1999): *Social Cleavages and Political Change: Voter Alignments and US Party Coalitions*. New York – Oxford, Oxford University Press.
- Neto, O. A. – Cox, G. W.(1997): Electoral Institutions, Cleavage Structures, and the Number of Parties. In *American Journal of Political Science*. Vol. 41, No. 1. (Jan., 1997), 149–174.
- Nieuwbeerta, P. (1995): *The Democratic Class Struggle in Twenty Countries, 1945–1990*. Amsterdam, Thesis Publishers.
- Nieuwbeerta, P. (2001): The Democratic Class Struggle in Postwar Societies. In Lipset, S. M. – Clark T. N. (2001): *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification*. Washington, Woodrow Wilson Center Press.
- Nieuwbeerta, P. – Wout, U. (1999): Class Voting in Western Industrialized Countries, 1945–1990: Systematizing and Testing Explanations. In *European Journal of Political Research*. 35, 123–160.
- Rae, D. W. – Taylor, M. (1970). *The Analysis of Political Cleavages*. New Haven, CT, Yale University Press.
- Sartori, G. (1969): From the Sociology of Politics to Political Sociology. In S. M. Lipset (eds.): *Politics and the Social Sciences*. New York, Oxford University Press, 65–100.
- Stubager (2003): Cleavages Re-Formulated: The Development of a Sociostructurally Anchored Definition. (Kézirat.)
- Tóka Gábor (1998): A pártpreferenciák stabilitásának meghatározói. In *Századvég. 1998. Nyár*.
- Waal, J. – Achterberg, P. – Houtman, D. (2007): Class Is Not Dead. It Has Been Buried Alive: Class Voting and Cultural Voting in Postwar Western Societies (1956–1990). In *Politics Society*. 2007, 35, 403.
- Whitefield, S. (2002): Political Cleavages and Post- Communist Politics. In *Annual Review of Political Science*. June 2002.
- Zuckerman, A. (1973): *The Concept „Political Cleavage“: An Analysis of Some Relevant Literature*. International Political Science Association, Paris, Committee on conceptual and terminological analysis.

JEGYZETEK

¹ A mű logikájára jellemző a *cleavage-translation* kifejezés. Például: „the translation of cleavage structure into party systems” (32.o), „Cleavages do not translate themselves into party oppositions

- as a matter of course” (26.o). Mint látni fogjuk, ez a kifejezés csak ebben a megközelítésben értelmezhető.
- ² A *verzuijing* kifejezést először J. P. Kruijt használta, de híressé *Arend Lijphart* „szabadalmaként” vált. *Arend Lijphart (1967): The politics of accomodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands.*
- ³ Hogy ez milyen méreteket öltött az 1950-es években, azt jól mutatja be: Körösi András és Enyedi Zsolt (2004): *Pártok és pártrendszerek.* 64.
- ⁴ A hagyományos közösségek rendkívül fontos szerepet töltek be a társadalomban, így eltűnésük is nagy jelentőségű. Érdemes megvizsgálni például *Arendt osztály nélküli társadalom* fogalmát (Arendt, 1951). Ha meg akarjuk érteni a totalitárius rendszerek feltételeit, kitűnő magyarázatot ad a szerző. Minden totális állam egyik első dolga volt a civil társadalom felszámolása, a náci párt hatalomra kerülésének is feltétele volt a hagyományos közösségek (osztályok) felbomlása, mert ez kiszolgáltatottá, védtelenné tette az embereket a nemzeti-szocialista propagandával szemben.
- ⁵ Egyes szerzők szerint azokban az országokban, ahol ez meghatározó volt – például Hollandia – ott a vallások közti konfliktust a vallásos – nem vallásos ellentét váltotta föl (például Esmer-Peterson, 2007).
- ⁶ Franklin gondolatmenete itt nem ért véget, később még én is visszatérek rá.
- ⁷ Enyedi a voluntarista megközelítés fontosságát hangsúlyozta, azonban abból a szempontból talán nem tartozik ehhez az irányzathoz, hogy ő nem vetette el a társadalmi és demográfiai változók vizsgálatának szükségességét. Véleménye szerint az elitek és a választók viselkedését *egyidejűleg* kell bevonni az elemzésbe. Később még visszatérek erre a gondolatra.
- ⁸ Inglehart nem feltétlenül tartozik ehhez az irányzathoz, azonban elmélete, eredményei a revizionisták legfontosabb érvei közé tartoznak, ezért tárgyalom itt.
- ⁹ Mannheim Károly (1972) nyomán a szocializáció időszakát jellemzően 18–25 éves korra teszi a tudásszociológia, alapvetően ebben az időszakban alakul ki az ember világképe.
- ¹⁰ Inglehart besorolása – akárcsak Frankliné – ebbe az irányzatba nem egyértelmű, mert ő későbbi műveiben (Inglehart, 1990: 2007) az értékek mellett a választók társadalmi háttérét is vizsgálta.
- ¹¹ Árnyalja a képet, hogy Lijphart elfogadta a négy rokkani törésvonalat is, illetve koncepciója tartalmaz klasszikus és új elemeket egyaránt (Lijphart, 1984: 128), azonban az egyszerűség kedvéért az elmélet revíziójához soroltam.
- ¹² Az Alford-index egyszerűen a fizikai és szellemi dolgozóknak a százalékos különbsége, aszerint, hogy milyen arányban szavaztak a baloldalra. Ha például a fizikai munkások 70 százaléka a szocialista pártra szavaz, a szellemi dolgozóknak meg csak 30 százaléka, akkor az Alford-index 40% lesz.
- ¹³ A Thomson-index hasonló az Alfordhoz, mivel ugyanúgy kettes dichotómában gondolkodik. A fizikai dolgozók bal- és jobboldali pártok közötti szavazatkülönbségét elosztjuk a szellemi munkát végzők szavazatkülönbségével, és ennek vesszük a természetes logaritmusát. 0 értéket vesz föl, ha a szavazás teljesen független az osztály-hovatartozástól. Előnye az Alford-index-szel szemben, hogy érzéketlen az általános népszerűség-növekedésre. (Természetesen csak ugyanolyan osztályszavazat-szerkezet mellett.)

- ¹⁴ A Kappa-index a Thomson-indexhez hasonlóan a szavazatkülönbségek logaritmusával működik. Ugyanakkor – az előző kettővel szemben – már nem „kettes számrendszerben” kalkulál, képes több osztállyal is számolni. Természetesen a „revizionisták” (Nieuwbeerta, 1995; 1999; 2001) is használták ezeket az új indexeket, és ezekből (is) jutottak arra a következtetésre, hogy az osztályszavazás eltűnőben van.
- ¹⁵ Hagyományos osztályszavazat alatt azt értjük, hogy a fizikai munkások a baloldali pártokra, a szellemi dolgozók pedig a jobboldaliakra szavaznak. Ezzel szemben a „normál” osztályszavazás bármilyen pártok és szavazók osztálybeli összefüggése esetén létrejöhet.
- ¹⁶ Az eredeti angol catch-all party kifejezést Bihari Mihály fordította „mindenevő párt”-nak, más néven gyűjtőpártok.
- ¹⁷ A szerzőpáros hangsúlyozza a normatív szint mérésének a nehézségeit, és felhívja a figyelmet módszerük tökéletlenségére. Különösen a közös identitás mérése ütközik akadályokba, ezért nem is próbálkoznak vele.